

УДК 94(477.42)«1919–1984»

DOI <https://doi.org/10.35433/history.112063>

Ковальчук Іван,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

kovalchuk190586@gmail.com

Researcher ID: H-5072-2016

<https://orcid.org/0000-0002-2726-2866>

**ПОСТАТЬ, ПОГЛЯДИ, ІДЕЇ І НАУКОВИЙ
ДОРОБОК ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО
З ІСТОРИЧНОЇ РЕТРОСПЕКТИВИ:
БІОГРАФІЧНО-ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД**

Анотація

*Метою дослідження є біографічно-історіографічний огляд постаті, поглядів, ідей та наукового доробку українського діаспорного вченого-історика та громадського діяча Івана Лисяка-Рудницького. Ключовим завданням є визначення впливу дослідника та його теоретико-методологічних узагальнень на сучасну йому та особливо – пострадянську українську історичну науку. **Методологічну основу** дослідження, перш за все, склали методи історіографічного аналізу та джерелознавчої критики. Саме завдяки аналізу наукового доробку І. Лисяка-Рудницького та досліджень, які присвячені його особі, вдалося цілісно охарактеризувати його внесок до української та світової історичної науки та визначити актуальність його досліджень у наш час. **Наукова новизна** полягає у висвітленні участі І. Лисяка-Рудницького у роботі Міжнародних конгресів істориків, особливо XIII за ліком, який відбувався 1970 р. у Москві. Також доповненням наявного на даний час опису, стала деталізація його роботи над ідеєю налагодження контактів і співпраці між українською радянською та україно-американською діаспорною спільнотами істориків, чому зокрема була присвячена поїздка І. Лисяка-Рудницького до Києва наприкінці серпня 1970 р. Особливо цікавими виявились особисті враження вченого, які він занотував до свого щоденника. **Висновки.** Визначено непересічне місце І. Лисяка-Рудницького в науковому та інтелектуальному житті західної української діаспори у 1950 – 1980-х рр. Не зважаючи на не зовсім вдалу академічну кар'єру та незначну «публікаційну активність», дослідник отримав визнання і*

авторитет у науковому та громадському сегменті північноамериканського істеблішменту.

Ключові слова: діаспора, есе, І. Лисяк-Рудницький, консерватизм, щоденники.

Постановка проблеми. Постанов Івана Лисяка-Рудницького для новітньої української історіографії безперечно є знаковою. У кінці 1980-х – на початку 1990-х рр., коли українська історична наука виходила з прокрустового ложа радянського історіописання, частина молодшої генерації українських істориків звернула свій погляд на дослідницькі здобутки представників зарубіжної та діаспорної історіографії. Саме історична наука західної української діаспори не лише зберегла традиції національної історії – цього у даний час уже було недостатньо, але й створила оригінальний науковий продукт, який і став у нагоді українській історичній науці в період її теоретико-методологічної кризи та трансформації. У розрізі означеної ситуації ім'я і науковий доробок І. Лисяка-Рудницького стали, метафорично висловлюючись, широко відомі у вузьких колах українських істориків, і частково, вчених інших пострадянських країн. Незважаючи на сучасну швидкоплинність наукових теорій та ідей, доробок І. Лисяка-Рудницького і нині не втрачає своєї актуальності не лише як історіографічна, але й як чинна дослідницька теоретична й методологічна схема.

Аналіз актуальних досліджень. Запропонована публікація має завдання здійснити біографічно-історіографічний огляд постаті, поглядів, ідей та наукового доробку Івана Лисяка-Рудницького. В сучасній українській історіографії уже наявний певний пласт публікацій, що висвітлюють це питання. Проте нами сконцентрована увага на впливі біографічних моментів на світоглядне та наукове становлення І. Лисяка-Рудницького.

Статті самого І. Лисяка-Рудницького розпочали передруковуватися у Радянській Україні на хвилі процесів «Перебудови», починаючи з 1989 р. (Грицак, Химка, 1999). Фактично з того часу розпочалося дослідження біографії та наукової спадщини самого вченого. Одним із «піонерів» цієї справи в незалежній Україні став львівський історик Ярослав Грицак. Він був безпосередньо долучений до перекладу і

видання праць І. Лисяка-Рудницького, які отримала назву «Історичні есе» (Лисяк-Рудницький, 1994). Саме Я. Грицак написав інтелектуальну біографію дослідника, опубліковану в журналі «Сучасність» (Грицак, 1994). Уже спільно з діаспорним українським дослідником І.-П. Химкою Я. Грицак досліджував також й епістолярну спадщину І. Лисяка-Рудницького (Грицак, Химка, 1999). Саме І.-П. Химка вже в останній період життя вченого, попри різницю у віці та поглядах, став його другом, та згодом опублікував ряд статей про нього (Химка, 2014).

У 2000 – 2010 рр. до вивчення життя та творчості І. Лисяка-Рудницького зверталися українські історики С. Кульчицький (Кульчицький, 2008), О. Магдич (Магдич, 2016). Певний повторний «бум» вивчення наукового доробку та постаті І. Лисяка-Рудницького відбувся напередодні та в рік його столітнього ювілею – 2019 р. Зокрема, було з'ясовано певні біографічні моменти та опубліковано «Щоденники» (Лисяк-Рудницький, 2019) вченого.

Історіографія окресленої тематики, коротко проаналізована в рамках цієї публікації не є вичерпною. Для нас було важливим вказати основні праці та напрями дослідження життя та діяльності І. Лисяка-Рудницького.

Мета дослідження – здійснити біографічно-історіографічний огляд постаті, поглядів, ідей та наукового доробку українського діаспорного вченого-історика та громадського діяча Івана Лисяка-Рудницького. Ключовим завданням є визначення впливу дослідника та його теоретико-методологічних узагальнень на сучасну йому та особливо – пострадянську українську історичну науку.

Виклад основного матеріалу. За сучасними демографічними мірками, закоротке, на жаль, життя І. Лисяка-Рудницького було сповнене різноманітних та контраверсійних перепитів об'єктивно-історичного та суб'єктивно-особистісного характеру. Людей, яким випало жити у схожий історичний період, що позначився на їхній долі, заведено характеризувати: «постать на тлі епохи».

Іван Павлович Лисяк-Рудницький народився у родині відомих українських інтелігентів 27 жовтня 1919 р. у Відні. Його батько, Павло Лисяк – знаний адвокат, редактор і співробітник ряду тогочасних українських видань, а також посол до польського сейму

від Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) в 1938 – 1939 рр. Мати – Мілена Рудницька походила з українсько-єврейської родини, докторка філософії (1917 р.), громадсько-політична діячка, згодом – посол від УНДО до польського сейму (1928 – 1935 рр.), одна з засновниць українського фемінізму – голова Союзу українок у Львові (1928 – 1939 рр.) і Світового союзу українок (від 1934 р.). За її наполяганням, справу про Голодомор 1932 – 1933 рр. у Радянській Україні, було винесено на розгляд Ліги Націй та Міжнародного Червоного Хреста (Грицак, 1994, с. 73 – 75).

Оскільки Павло Лисяк працював на еміграційний уряд Євгена Петрушевича, то свідоцтво про народження його сина офіційно видав уряд ЗУНР. Цей випадок історії – народитися українським громадянином – дуже тішив Івана, оскільки за його життя такі випадки були рідкісними, і вони мали велике значення для патріотів нації, яка довгий час була бездержавною (Магдич, 2016).

Шлюб батьків майбутнього вченого виявився невдалим і коротким. У дворічному віці свого сина Івана, його батьки розлучилися. Безпосереднім доглядом і вихованням сина опікувалася мати, а батько суттєво допомагав фінансово, фактично утримуючи його та оплачуючи навчання майже до власної смерті у 1948 р. (Грицак, 1994, с. 75).

Шкільну, а згодом й початки університетської освіти І. Лисяк-Рудницький отримав у Львові – центрі Східної Галичини міжвоєнної Польщі. У 1925 – 1929 рр. він навчався в українській початковій школі, а впродовж 1929 – 1937 рр. – в Академічній гімназії. Згодом – студював право на юридичному факультеті Львівського університету Яна Казимира (1937 – 1939 рр.) (Магдич, 2016).

Міжвоєнна Польща не була зразковою демократичною державою, де будь-який громадянин, незалежно від своєї національності, мав можливість політично, релігійно, національно чи будь-яким іншим чином самовиражатись. І. Лисяк-Рудницький відчув це на собі безпосередньо – 1938 р., він став жертвою антиукраїнських погромів, які влаштувала польська молодь. В університетському коридорі його кастетами побила польська «боївка». Закривавленого І. Лисяка-Рудницького відбили

українські товариші, доправили до українського шпиталу, де якому йому наклали шви. Проте шрам на чолі – слід від кастету, залишився у нього на все подальше життя (Грицак, 1994, с. 77).

У зв'язку із початком Другої Світової війни та встановленням радянської влади в Східній Галичині, умови проживання родини Рудницьких кардинально змінилися. Наприкінці грудня 1939 р. І. Лисяк-Рудницький разом із матір'ю Міленою перейшли радянсько-німецький кордон по замерзлому Сяну. Спочатку вони проживали у Кракові, а від 1940 р. – у Берліні. У цьому ж році І. Лисяк-Рудницький розпочав навчання на факультеті зовнішніх відносин Берлінського університету Фрідріха Вільгельма (1940 – 1943 рр.), на спеціальності радянознавство. У цей час, під впливом лекцій університетського професора, І. Лисяк-Рудницький зацікавився східною літературою. Згодом він сам згадував, що його професор сходознавства за формою читав лекції про східні деспотії, але за змістом виголошував критику нацистського режиму. На його думку, цей випадок демонстрував різницю між націонал-соціалістичним і комуністичним тоталітаризмами. Такі езопівські лекції були би неможливі в університетах за сталінського режиму; у Радянському Союзі простір для інтелектуальної свободи був значно обмеженіший (Химка, 2014). У Берліні 1943 р. І. Лисяк-Рудницький отримав науковий ступінь у сфері міжнародних відносин. Незабаром після захисту він переїхав на проживання до Праги.

Щодо політичних вподобань І. Лисяка-Рудницького довоєнного та воєнного періоду, то вони не були сталими, поступово трансформувалися у бік консерватизму. У молоді роки І. Лисяк-Рудницький перебував під впливом консерватизму, особливо ідей В'ячеслава Липинського, викладених останнім у «Листах до братів-хліборобів» (1926 р.). Протягом короткого періоду навіть брав участь у політичних організаціях прихильників П. Скоропадського, проте згодом відійшов від них. У одному зі своїх листів, датованому 1951 р., він написав, що *«внутрішньо розійшовся з гетьманцями ще під час війни, надивившись в Берліні і Празі до їхньої духовної та організаційної мізерії»* (Грицак, 1994, с. 81 – 82).

У 1940-х рр. І. Лисяк-Рудницький був членом українського студентського товариства «Мазепинець», у якому очолював секцію

пропаганди, Української Студентської Громади у Празі та разом з Андрієм Білинським, Богданом Осадчуком, Омеляном Пріцаком, Василем Рудком, – членом Націоналістичної Організації Українських Студентів Великонімеччини (НОУС). *«Політична заантажованість Івана під час війни була доволі низькою. Він написав одну малу статтю для «Краківських вістей». Цього тексту він соромився до кінця життя: «гріх молодости», як він мені казав, гріх, про який він щиро шкодував. Як на мене, Іван ставився до свого сумління скрупульозно, оскільки чимало з його сучасників опублікували значно гірші статті в тій же газеті, а також в інших періодичних виданнях, що виходили під нацистською окупацією. То був час і територія, із яких важко було вийти незаплямованим (Химка, 2014).*

І. Лисяк-Рудницький захистив докторську дисертацію у Карловому університеті в квітні 1945 р., буквально за декілька днів до вступу Червоної армії до Праги. Керівником (директором) дисертації був відомий учений Едуард Вінтер, знавець слов'янської та української тематики, а темою стали політичні погляди М. Драгоманова (Грицак, 1994, с. 79). Як згадував уже згодом І. П. Химка: *«Іванові було присуджено ступінь, попри те, що його дисертацію про Драгоманова тоді ще не було завершено. Іван завжди був повільним, ретельним працівником. Як мені здається, Вінтер домовився про присудження докторату, попри незавершену дисертацію, з огляду на невизначеність повоєнної ситуації, а також щоб його блискучий студент мав кращий старт у повоєнному світі. Як Іван пізніше мені розповідав, важлива збірка про Драгоманова, яку він підготував (її видала Українська вільна академія наук у США 1952 р.), деякою мірою була сплатою цього празького боргу. Збірник містив Іванову статтю про політичну думку Драгоманова: за обсягом цей текст дорівнював тогочасній стандартній європейській дисертації і був якісним інтелектуальним продуктом» (Химка, 2014).*

Після Другої світової війни І. Лисяк-Рудницький разом із матір'ю переїхали до Австрії у західну зону окупації, а 1947 р. – до Швейцарії, де деякий час слухав лекції в інституті вищих міжнародних досліджень університету Женеви. За результатами навчання він підготував магістерську дисертацію на тему: «Історія

карпато-української проблеми». Його мати у Женеві працювала директоркою Українського допомогового комітету.

У 1949 р. І. Лисяк-Рудницький одружився із американкою Мері Джоан Бері, яка була з роду квакерів. Влітку 1951 р. вони разом оселилися у США. Тут він проходив дворічне стажування в Колумбійському університеті (Нью-Йорк), що дозволило отримати науковий ступінь доктора філософії. Загалом у США він прожив 20 років і за цей час викладав у місцевих коледжах та університетах, співпрацював із новоствореним (1961 р.) місячником суспільного життя, літератури, мистецтва «Сучасність», який був організований українською еміграцією ФРН, США та Канади. У журналі він пропрацював 6 років і через конфлікт із редакцією у 1967 р. припинив співпрацю із ним (Магдич, 2016).

1968 р. вчений вдруге одружився. Його дружиною стала Олександра Черненко, яка проживала в Канаді, в місті Едмонтон. Наприкінці 1960-х рр. у І. Лисяка-Рудницького погіршилися відносини з деканом історичного факультету Американського університету (м. Вашингтон), у якому він на той час працював. На його захист виступили студенти, які організували масову кампанію протесту проти рішення керівництва факультету не призначати дослідника на посаду «тенюра» («повного професора»). Ці заходи змусили керівництво історичного факультету змінити своє рішення на користь українського дослідника. Але зіпсовані стосунки та недружня атмосфера не дозволили йому продовжити працю у цій установі (Магдич, 2016).

Окремою сторінкою у науковій біографії І. Лисяка-Рудницького стала його участь в Міжнародних історичних конгресах та поїздка до СРСР, зокрема й в Україну.

Загалом Міжнародні історичні конгреси (Міжнародні конгреси історичних наук) представляють собою всесвітні конгреси дослідників історії та суміжних наук, які скликаються кожні 5 років, починаючи з 1900 р., за винятком двох світових воєн (Ісаєвич, 2009, с. 714). І. Лисяк-Рудницький був членом XI, XII і XIII конгресів, які проходили у Стокгольмі, Відні та Москві в 1960, 1965 і 1970 роках відповідно. У своїх спогадах та статтях дослідник описав враження та знакові моменти зазначених заходів.

XI Міжнародний історичний конгрес проходив у Стокгольмі упродовж 21 – 28 серпня 1960 р. Окрім суто наукових і професійних зауваг цей конгрес не отримав відображення у творчій спадщині І. Лисяка-Рудницького. Вчений лише побіжно відзначив (з великим здивуванням. – Авт.), що учасник від Радянської України Володимир Голобуцький не володіє жодною західною мовою (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 2, с. 409–418, 428).

Більш епістолярно представленим в описах вченого є XII Міжнародний історичний конгрес, що проходив 29 серпня – 5 вересня 1965 р. у Відні. І. Лисяк-Рудницький зробив фундаментальне порівняння цих двох конгресів: *«Головна різниця між стокгольмським та віденським конгресами полягала не в цих технічних деталях, але в іншій політичній атмосфері. XI Міжнародний історичний конгрес стояв під знаком “холодної війни”. На ньому раз-у-раз доходило до ідеологічно-політичних сутичок... Тепер же у Відні історики зі східного блоку радикально змінили тон... Вони продовжували захищати відому марксо-ленінську догматику, але принаймні їхній тон не був такий агресивний, як у минулому; вони часто закінчували свої виступи примирливою заявою, що, мовляв, обмін думок між ученими різних країн корисний, не зважаючи на розходження у світогляді»* (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 2, с. 419–420).

На віденському конгресі І. Лисяк-Рудницький мав зустріч з членом радянської делегації, директором Інституту історії АН УРСР, професором Кузьмою Дубиною. Для нього ця подія і сама особа К. Дубини стали своєрідним віддзеркаленням радянської системи історичної науки та місця в ній української складової. Так, вчений відзначив: *«маємо справу не з “чистим”, “кабінетним” ученим, а з “науковцем-політиком”»*. Правда він відразу ж відзначив, що *«це тип, зрештою, добре знайомий з американського академічного світу»* (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 2, с. 427).

«Про інтелектуальні кваліфікації К. К. Дубини, – його освіту й начитаність, – не можу сказати нічого, крім одного: він не володіє жодною західною мовою». Таке ж спостереження вже було зроблено відносно В. Голобуцького на попередньому – стокгольмському конгресі. Із цих випадків І. Лисяк-Рудницький зробив промовисте і змістовне узагальнення: *«Отже маємо тут справу з суспільством, яке навіть у своїй інтелектуальній верстві*

ізолюване від зовнішнього світу. Закордонні подорожі, особисті зустрічі й контакти з чужоземцями, а навіть користування чужомовною літературою й досі не стали для українського підрадянського науковця щоденним хлібом. Чи треба кращого доказу тієї жахливої провінційності, що на неї засуджене українське культурне життя в УРСР?» (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 2, с. 428).

Щодо особистих та професійних якостей радянського делегата, вказано наступне: *«При цьому проф. Дубина виявив себе як досвідчений диспутант, що зручно відбивав висунені закиди»* (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 2, с. 428). Підсумовуючи загальне враження від особистої зустрічі, І. Лисяк-Рудницький визначив: *«Це людина з чималим практичним розумом та життєвим досвідом. Не було помітно в ньому ані заляканості й розубленості, ані чванькуватості й грубіяництва, що творять звичайні атрибути радянських людей в контактах з зовнішнім світом. <...> Було відчутно в ньому, що він належить до провідної верстви радянського суспільства і має відношення до сфери влади. Приємно було познайомитися з цим представником українського “червоного дворянства”»* (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 2, с. 429).

Зустріч з представниками історичної науки УРСР, поїздка окрім Відня і до Праги, де І. Лисяк-Рудницький контактував із українськими емігрантами, стали поштовхом до сміливої акції діаспорних вчених та громадських діячів. Мова йде про підготовку, впродовж 1966 – 1967 рр. та публікацію так званої «Заяви» – колективного «документу політичної думки», яка адресувалася до української громадськості як в УРСР, так і на еміграції. 2 листопада 1967 р. текст «Заяви», який підписали 35 американських професорів українського походження був надісланий найвищим державним і партійним діячам СРСР та УРСР (Грицак, 1994, с. 89–90). Офіційної відповіді на документ отримано не було. Окрім того, в національно-патріотичному середовищі української діаспори такий вчинок викликав негативну реакцію, оскільки передбачав подальшу можливість співпраці між еміграцією та представниками української радянської сторони.

Несподіваного продовження ця справа набула 1969 р., коли влітку до Нью-Йорка приїхав проректор із міжнародних зв'язків Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка

Гліб Цветков. Він зустрівся із українськими діаспорними науковцями та обговорив можливість налагодження контактів між ними та радянськими науковцями в УРСР. Представником еміграційних кіл на цих переговорах виступив І. Лисяк-Рудницький. З ним Г. Цветков обговорював можливість приїзду групи американських професорів українського походження у Радянську Україну для читання лекцій та зустрічей з місцевими вченими. Деталі майбутньої подорожі мали узгодити під час участі І. Лисяка-Рудницького в XIII Міжнародному історичному конгресі в Москві та подальшої подорожі до Києва (Лисяк-Рудницький, 2019, с. 625).

Московський конгрес істориків відбувався 16 – 23 серпня 1970 р., у його роботі загалом взяли участь майже 3,5 тис. делегатів. Засідання конгресу проводилися у будівлях Московського державного університету імені М. В. Ломоносова. Робота конгресу була позначена конфронтацією між радянськими та західними істориками. Найчисельнішою, після радянської, була делегація вчених із США, членом якої був І. Лисяк-Рудницький. *«Враження від радянського побуту: сірість, убожество, побутова відсталість»* – такі нотатки зробив І. Лисяк-Рудницький після першого «знайомства» з радянською столицею (Лисяк-Рудницький, 2019, с. 626). Окрім участі у засіданнях сесій конгресу, його організатори наповнили дозвілля делегатів рядом екскурсій, відвідувань культурно-мистецьких заходів. *«Підсумки вражень від Конгресу: <...> – Рівень доповідей, які були розповсюджені задалегідь, не здався мені надто високий, у всякому разі я не знаходив там відкриття і нових ідей. <...> Явно переважають науковці з СРСР та соціалістичних країн. <...> На Конгресі було мало визначних американських учених – точніше, якщо вони взагалі приймали участь у Конгресі, то тільки в ролі глядачів. – В галузі, яка мені близька – російська і східноєвропейська історія – читав доповідь тільки один американець, Richard Pipes (Річард Пайпс. – Авт.). Загальні враження від Москви – технічна відсталість і бюрократична волокита; порядок, дисципліна, чистота; імперський стиль»* (Лисяк-Рудницький, 2019, с. 633).

Після перебування у Москві, І. Лисяк-Рудницький вирушив до Києва у справі налагодження подальших контактів із українською стороною. Перебуваючи протягом тижня, наприкінці серпня

1970 р. у Києві, він провів численні переговори та мав зустрічі, офіційного і неофіційного рівня, з українськими радянськими науковцями. Врешті-решт у міністерстві вищої і середньої спеціальної освіти УРСР була узгоджена така програма візиту: «Поїздка групи професорів (15 осіб. – Авт.) відбудеться в червні 1971. Місця: Київ, Львів і, мабуть Харків» (Лисяк-Рудницький, 2019, с. 642).

Свої враження і думки від побаченого в Києві та від спілкування із місцевими українцями, І. Лисяк-Рудницький резюмував так: *«Заклучні спостереження про Київ: Якась дивовижна симбіоза української й російської стихій: Всі офіційні написи на установах в обох мовах, на крамницях переважно українські. Але на вулицях переважає російська мова. Проте коли ви говорите по-українськи вам відповідають по-українськи. – Відчувається підкреслювання українства на рівні, назв'ям це декоративнім: Український народний орнамент широко використовується, наприклад в декорації метро й підземних переходах під вулицями (декоративні холи з розписами на стінах), в оформленні будинків і вітрин крамниць, вишивані блюзки кельнерок в ресторанах тощо. Чи це все тільки бутафорія? Гадаю, що поруч з бутафорією, в тому є якийсь елемент живого, реального»* (Лисяк-Рудницький, 2019, с. 642).

Поїздка американських вчених українського походження до Радянської України, попередньо запланована на червень 1971 р. не була реалізована. Ініціативна група з американської сторони наприкінці грудня 1970 р. надіслала листа до представника Української РСР в ООН І. Хміля з викладенням плану поїздки. Але радянська сторона відступила від попередніх домовленостей, а на початку березня 1971 р. з Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка надійшла негативна відповідь. *«Була кинута ось така фраза в наш бік: “Они хотят пробить брешь в стене нашей крепости!”»* (Грицак, 1994, с. 91–92).

У 1971 р. І. Лисяк-Рудницький переїхав на батьківщину своєї дружини, до Едмонта (Магдич, 2016). Тут він отримав посаду професора східноєвропейської історії у місцевому Альбертському університеті. Син вченого Петро, згодом згадував, що лише після переїзду до Едмонта І. Лисяк-Рудницький опинився у спорідненому з його інтелектуальними нахилами середовищі

(Лисяк-Рудницький, 1994, т. 1, с. X). Додатковим свідченням цьому є також та обставина, що 1976 р. за матеріальної підтримки української діаспори, він разом із колегами заснували при Альбертському університеті Канадський інститут українських студій (Кульчицький, 2008). Окрім вказаних інституцій І. Лисяк-Рудницький був членом НТШ і УВАН.

У 1973 р. вийшла друком єдина прижиттєва праця І. Лисяка-Рудницького у вигляді повноцінної книги – «Між історією та політикою», яка складалася із тематичних авторських статей. Ця робота справила потужний інтелектуальний вплив на українських еміграційних істориків (Грицак, 1944, с. 96). Формат монографії, уніфікованого наукового дослідження не був до вподоби інтелектуальній вдачі вченого. Одноліток і друг І. Лисяка-Рудницького від часів навчання у Львівському університеті, О. Прицак вважав найбільш відмітною рисою творчості свого товариша відданість невеликим (від 10 до 40 стор.) науково-публіцистичним есе, кожне з яких шліфувалося «до нескінченності», аж поки автор не починав вважати подальше вдосконалення тексту малоефективним і, отже, оцінював його як придатний до опублікування. Іноді І. Лисяк-Рудницький повертався до опрацьованої теми через багато років, щоб створити новий текст, який не повторював попереднього. Його есе – близько 50 за все життя, мали довершену логічну структуру та продуманий філософський контекст. Сильною стороною автора було те, що проблеми минулого українського народу розглядалися у них із позиції всесвітньої історії, враховуючи методологію західної історичної науки, яку він досконало освоїв (Кульчицький, 2008).

Учень та друг І. Лисяка-Рудницького, І.-П. Химка вказував: «Він не був конвеєрним істориком – історіописання було для нього процесом глибокого осмислення та вираженої презентації, а не індустріального виробництва» (Химка, 2014).

Працюючи в Едмонтоні, І. Лисяк-Рудницький мав намір паралельно займатися підготовкою синтетичного курсу історії України, розрахованого в першу чергу на західного, неукраїнського читача. Основною його складовою мав би стати період ХІХ–ХХ ст. – етап формування української модерної нації. Щоб дослідження мало б все ж комплексний характер, вчений додатково студював

середньовічну та ранньомодерну історію України (Грицак, 1994, с. 94). Наприкінці 1975 р. він разом із дружиною приїздив до Польщі, для роботи в архіві, з пошуку необхідних документів (Грицак, 1944, с. 94). Зокрема, його цікавили матеріали з історії української політичної думки Галичини періоду «весни народів» (1848) (Бевз, Яремчук, 2005, с. 204).

Реалізації планів і творчих задумів вченого завадили хвороба та раптова смерть. І. Лисяк-Рудницький помер у розквіті наукового потенціалу та громадської активності 25 квітня 1984 р. у Едмонтоні від серцевого нападу (інфаркту) у віці 64 років.

За свою академічну кар'єру І. Лисяк-Рудницький не опублікував повноцінної монографії, що в західному науковому співтоваристві є критерієм ефективності вченого. Попри це, ще за життя і вже після смерті, він мав великий інтелектуальний вплив на своїх сучасників та майбутні покоління дослідників, зокрема вже й незалежної України. У Канадському інституті українських студій університету Альберта в місті Едмонтоні 1987 р. за редакцією сина Петра вийшла друком збірка статей «Essays in Modern Ukrainian History» (Rudnytsky L. Ivan, 1987). П'ятсотсторінкова книга складалася із 22 есе, які мали глибокий зміст і довершену форму.

Найбільшою науковою заслугою І. Лисяка-Рудницького прийнято вважати його розроблення проблематики східноєвропейського націєтворення та національної ідентичності. Він вважав, що творення нації відбувається шляхом реалізації ідеї суспільного договору, *«де точка тяжіння лежить у волі бути товариством, підпорядковуватися запровадженним законам і владі, користуватися правами й виконувати обов'язки»* (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 1, с. 12). Він підкреслював особливість і трагізм українського націєтворчого процесу в європейському контексті. В українському світі *«нема прямого помосту між Україною короля Данила та гетьмана Хмельницького, між Україною Мазепи та Петлюри. Здобутки та традиції перших не могли прямою лінією перейти до останніх. Доводилося починати "наново". Ось тут лежить головна причина хронічної політичної незрілості українського суспільства, його інфантильності та примітивізму»* (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 1, с. 20). Під час аналізу українського державотворення вчений використовував термін «історичні» та «неісторичні» нації. Долю української нації

він визначив як «неісторичну». Говорячи про націєтворчий потенціал українців у новітній період, І. Лисяк-Рудницький зазначав: *«він зробив великий поступ під час революції та в 1920-ті роки, але... процес формування нації був зупинений і почати повернений назад протягом чвертьстолітнього правління Сталіна. Дискусійним є, чи Україну навіть сьогодні можна вважати повною нацією...»* (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 1, с. 37–38). Важливим для дослідника були також поняття «ідентичність» та «національний характер». Щодо українського варіанту, то він акцентує увагу, що виняткове значення у його формуванні має перебування України «між Сходом і Заходом». Вчений підкреслював органічну приналежність України до європейської спільноти (основним аргументом була спільна культурна та політична спадщина) (Діптан, 2020, с. 73–74).

Важливою складовою наукового доробку І. Лисяка-Рудницького є осмислення українсько-польських відносин. Він стверджував, що українсько-польські відносини значним чином визначили шляхи історичної долі обох народів. Також, на його думку, головню відповідальною стороною за минулі невдачі в стосунках двох народів є саме поляки. Водночас він не знімав відповідальності й з українців, оскільки з їхньої сторони також було допущено багато прорахунків, помилок і згаяно не одну нагоду для досягнення порозуміння (Бевз, Яремчук, 2005, с.205–206). Особливо повчальним із позиції нашого сьогодення є такий його висновок: *«Нездатність поляків і українців по-приятельськи розв'язати свої розходження вже двічі спричинила знищення України і Польщі і мостила шлях російському тріумфу»* (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 1, с. 104).

Мав вчений і здобутки в опрацюванні українсько-єврейських відносин. Зокрема, його розроблення цієї проблематики відбулося через призму програми, запропонованої свого часу М. Драгомановим. Сучасна українська дослідниця Ірина Діптан стверджує, що роздуми І. Лисяка-Рудницького стосовно українсько-єврейського порозуміння є комплексними, враховують конкретно-історичні умови розвитку Східної Європи, де кількість єврейського населення була значно більшою, ніж у Західній (Діптан, 2014, с. 26). Його власне бачення перспективи українсько-єврейських взаємин було таким: *«Українська політика... могла*

бути лише частково успішною, тому що серед чималої і дедалі більшої частини єврейського народу у новітні часи існувало глибоке прагнення до асиміляції й інтеграції у неєврейський світ» (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 1, с. 124).

Статті І. Лисяка-Рудницького розпочали передруковуватися ще в Радянській Україні з 1989 р. (Грицак, Химка, 1999). Уже в незалежну Україну він «увійшов» своїм науковим доробком 1994 р., коли завдяки старанням колективу перекладачів, упорядників, редакторів було опубліковано двотомник «Історичні есе» (Лисяк-Рудницький, 1994, т. 1; Лисяк-Рудницький, 1994, т. 2), що згодом став історичним бестселером.

Варто зазначити, що зацікавлення концептуальними публікаціями І. Лисяка-Рудницького спостерігалось і серед ліберальних науковців та громадськості загалом у Російській Федерації, щоправда у період її відносно демократичного історичного відтинку – 1990-х – початку 2000 р. За ініціативи та безпосередньої участі Віктора Мироненка – українця за походженням, постаті контраверсійної, а на той час заступника голови правління Ради земляцтв України в РФ, 2007 р. у серії «Библиотека украинской мысли» було опубліковано російськомовну працю «Між історією та політикою» – фактично дещо дайджестний варіант «Історичних есе». У передмові, авторства Я. Грицака, вказувалося, що І. Лисяк-Рудницький – «один із видатних українських істориків ХХ століття» (Лисяк-Рудницький І. П., 2007, с. 5).

Ніби другу хвилю інтересу до постаті та творчого доробку І. Лисяка-Рудницького «породив» його столітній ювілей, що позначився рядом заходів в академічних колах. Також, завдяки старанням цілої низки дослідників та сина Петра, було опубліковано «Щоденники» І. Лисяка-Рудницького. Це масштабний фоліант обсягом 696 сторінок, у якому висвітлюється широкий спектр подій біографії вченого – життя Львова у 1930-х рр., справи української громади Кракова у 1939 – 1940 рр., побут у нацистському Берліні та окупованій Празі (1940 – 1945 рр.), побут та еміграція у Західній Європі та США 1945 – 1954 рр. У записах І. Лисяка-Рудницького мітяться багато цінної інформації про центральні сюжети української історії ХХ ст., його мотиви та процес особистісного та професійного формування (Лисяк-

Рудницький, 2019). Також у 2019 р., зважаючи на значний дослідницький та читацький запит, відбулося перевидання його «Історичних есе».

Висновки. Проведений у статті біографічно-історіографічний огляд постаті І. Лисяка-Рудницького засвідчив його непересічне місце в науковому та інтелектуальному житті західної української діаспори у 1950 – 1980-х рр. Попри не зовсім успішну академічну кар'єру, часті зміни місця викладання і відсутність опублікованих монографій вчений здобув визнання і «заробив» авторитет у науковому та громадському сегменті північноамериканського істеблшменту. Певною новизною, завдяки опублікованим щоденникам, відзначена участь І. Лисяка-Рудницького в Міжнародних конгресах історичних наук. Особливо цікавими стали його враження від поїздки до Москви, а згодом і до Києва наприкінці серпня 1970 р. У своїх оцінках та спостереженнях він висловив не лише різницю у наукових підходах, а й світоглядні розмежування між радянськими вченими та представниками інтелектуальної спільноти «прогнилого Заходу».

Подальше дослідження життя, діяльності та наукового доробку І. Лисяка-Рудницького, перш за все, зумовлюється джерельним аспектом, оскільки наявний ресурс уже достатньо вивчений. Перспективною у цьому напрямку нам видається епістолярна спадщина дослідника, яка здатна розширити наявні на сьогодні уявлення про його особу.

Подяка. Висловлюю вдячність членам редакції журналу та рецензентам за їх конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до публікації.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література

Бевз, Т. А., Яремчук, В. Д. (2005). Проблема україно-польських стосунків у працях І. Лисяка-Рудницького. *Гілея*. № 3. С. 204–213.

Грицак, Я. (1994). Іван Лисяк-Рудницький (нарис інтелектуальної біографії). *Сучасність*. № 11. С. 73–96.

Грицак, Я., Химка, І.-П. (1999). Листування Івана Лисяка-Рудницького й Романа Роздольського. URL: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Lysiak->

Rudnytskyi_Ivan/Lystuvannia_Ivana_Lysiaka-Rudnytskoho_i_Romana_Rozdolskoho.pdf? (Accessed 30 October 2023).

Діптан, І. І. (2014). Іван Лисяк-Рудницький про драгоманівську концепцію українсько-єврейського порозуміння. *Історико-політичні студії* : зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», Ін-т історії українського суспільства ; голова ред. кол. І. Д. Дудко. Київ : КНЕУ. № 2. С. 25–34.

Діптан, І. (2020). Іван Лисяк-Рудницький про українське націєтворення в європейському контексті. *Сіверянський літопис*. № 6. С. 63–76.

Ісаєвич, Я. (2009). Міжнародні конгреси істориків. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка. Т. 6. С. 714–726.

Кульчицький, С. (2008). Піднімаючись над догмами. Іван Лисяк-Рудницький – зірка серед українських інтелектуалів. *День*. № 223. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/pidnimayuchys-nad-dohmamy> (Accessed 25 October 2023).

Лисяк-Рудницький, І. (1994). Історичні есе: в 2 т. Т. 1. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. Київ: Основи. 554 с.

Лисяк-Рудницький, І. (1994). Історичні есе: в 2 т. Т. 2. / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Київ: Основи. 573 с.

Лисяк-Рудницький, І. (2019). Щоденники / Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика; Інститут історичних досліджень львівського національного університету імені Івана Франка; Канадський Інститут Українських Студій Університету Альберти. Київ: Дух і Літера. 696 с.

Лысяк-Рудницкий, И. (2007). Между историей и политикой / Под ред. Д. Фурмана, Я. Грицака. Москва; Санкт-Петербург: Летний сад. 636 с.

Магдич, О. (2016). Іван Лисяк-Рудницький: від емігранта-контролера до реформатора освіти. URL: <https://photo-lviv.in.ua/ivan-lysyak-rudnytskyj-vid-emihranta-kontrolera-do-reformatora-osvity/> (Accessed 27 October 2023).

Химка, І. (2014). Наш історик, наша епоха: Іван Лисяк-Рудницький. Критика. Рік XVIII. Ч. 3–4 (197–198). С. 4–8. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/nash-istoryk-nasha-epokha-ivan-lysyak-rudnytskyu> (Accessed 18 October 2023).

Rudnytsky L., I. (1987). Essays in modern Ukrainian history. Edited by Peter L. Rudnytsky / Canadian Institute of Ukrainian Studies. Distributed by the University of Toronto Press. Edmonton. 499 p.

References

Bevz, T. A., Yaremchuk, V. D. (2005). Problema ukraino-polskykh stosunkiv u pratsiakh I. Lysiaka-Rudnytskoho. Hileia. № 3. S. 204–213. [in Ukrainian].

Hrytsak, Ya. (1994). Ivan Lysiak-Rudnytskyi (narys intelektualnoi biohrafii). Suchasnist. № 11. S. 73–96. [in Ukrainian].

Hrytsak, Ya., Khymka, I.-P. (1999). Lystuvannia Ivana Lysiaka-Rudnytskoho y Romana Rozdolskoho. [in Ukrainian]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lysiak-Rudnytskyi_Ivan/Lystuvannia_Ivana_Lysiaka-Rudnytskoho_i_Romana_Rozdolskoho.pdf? (Accessed 30 October 2023).

Diptan, I. I. (2014). Ivan Lysiak-Rudnytskyi pro drahomanivsku kontseptsiyu ukrainsko-yevreiskoho porozuminnia. Istoryko-politychni studii : zb. nauk. prats / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Kyivskyi nats. ekon. un-t im. Vadyma Hetmana», In-t istorii ukrainskoho suspilstva ; holova red. kol. I. D. Dudko. Kyiv : KNEU. № 2. S. 25–34. [in Ukrainian].

Diptan, I. (2020). Ivan Lysiak-Rudnytskyi pro ukrainske natsiietvorennia v yevropeiskomu konteksti. Siverianskyi litopys. № 6. С. 63–76. [in Ukrainian].

Isaievych, Ya. (2009). Mizhnarodni konhresy istorykiv. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. / red. rada: V. M. Lytvyn (holova) ta in.; NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka. T. 6. S. 714–726. [in Ukrainian].

Kulchytskyi, S. (2008). Pidnimaiuchys nad dohmamy. Ivan Lysiak-Rudnytskyi – zirka sered ukrainskykh intelektualiv. Den. № 223. [in Ukrainian]. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/pidnimayuchys-nad-dohmamy> (Accessed 25 October 2023).

Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Istorychni ese: v 2 t. T. 1. / Per. z anhl. M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsaka, A. Deshchytsi, H. Kyvan, E. Pankeievoi. Kyiv: Osnovy. 554 c. [in Ukrainian].

Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Istorychni ese: v 2 t. T. 2. / Per. z anhl. U. Havryshkiv, Ya. Hrytsaka. Kyiv: Osnovy. 573 c. [in Ukrainian].

Lysiak-Rudnytskyi, I. (2019). Shchodennyky / Prohrama doslidzhennia modernoi istorii ta suspilstva Ukrainy imeni Petra Yatsyka; Instytut istorychnykh doslidzhen Ivivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka; Kanadskyi Instytut Ukrainskykh Studii Universytetu Alberty. Kyiv: Dukh i Litera. 696 s. [in Ukrainian].

Lisyak-Rudnitskii, I. (2007). Mezhdru istoriei i politikoi / Pod red. D. Furmana, Ya. Gritsaka. Moskva; Sankt-Peterburg: Letnii sad. 636 s. [in Russian].

Mahdych, O. (2016). Ivan Lysiak-Rudnytskyi: vid emihranta-kontrolera do reformatora osvity. [in Ukrainian]. URL: <https://photo-lviv.in.ua/ivan->

lysyak-rudnytskyj-vid-emihranta-kontrolera-do-reformatora-osvity/ (Accessed 27 October 2023).

Khymka, I. (2014). Nash istoryk, nasha epokha: Ivan Lysiak-Rudnytskyi. Krytyka. Rik KhVIII. Ch. 3–4 (197–198). S. 4–8. [in Ukrainian]. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/nash-istoryk-nasha-epokha-ivan-lysyak-rudnytskyj> (Accessed 18 October 2023).

Rudnytsky L., I. (1987). Essays in modern Ukrainian history. Edited by Peter L. Rudnytsky / Canadian Institute of Ukrainian Studies. Distributed by the University of Toronto Press. Edmonton. 499 p. [in English].

Kovalchuk I. THE CHARACTER, VIEWS, IDEAS AND SCIENTIFIC WORK OF IVAN LYSYAK-RUDNYTSKY FROM A HISTORICAL RETROSPECT: BIOGRAPHICAL AND HISTORIOGRAPHICAL REVIEW

Abstract

The purpose of the study is a biographical and historiographical review of the figure, views, ideas and scientific work of the Ukrainian diasporic scholar-historian and public figure Ivan Lysiak-Rudnytskyi. The key task is to determine the influence of the researcher and his theoretical and methodological generalizations on his contemporary and especially post-Soviet Ukrainian historical science. The methodological basis of the research was primarily the methods of historiographical analysis and source criticism. Thanks to the analysis of I. Lysyak-Rudnytskyi's scientific output and the research dedicated to him, it was possible to comprehensively characterize his contribution to Ukrainian and world historical science and determine the relevance of his research even in our time. The scientific novelty is the coverage of I. Lysiak-Rudnytskyi's participation in the work of the International Congresses of Historians, especially the 13th Congress of Historians, which took place in 1970 in Moscow. Also a supplement to the currently available description was the detailing of his work on the idea of establishing contacts and cooperation between the Ukrainian Soviet and Ukrainian-American diaspora communities of historians, to which the trip of I. Lysiak-Rudnytskyi to Kyiv at the end of August 1970 was dedicated. impressions of the scientist, which he noted in his diary. Conclusions. The unique place of I. Lysiak-Rudnytskyi in the scientific and intellectual life of the Western Ukrainian diaspora in the 1950s - 1980s is determined. Despite his not entirely successful academic career and insignificant "publishing activity", the researcher received recognition and authority in the scientific and public sphere segments of the North American establishment.

Key words: diaspora, essay, I. Lysiak-Rudnytskyi, conservatism, diaries.

**Kowalczyk I. CHARAKTER, POGLĄDY, IDEE I TWÓRCZOŚĆ
NAUKOWA IWANA ŁYSYAKA-RUDNICZYCKIEGO Z RETROSPEKCIJ
HISTORYCZNEJ: PRZEGLĄD BIOGRAFICZNY I
HISTORIOGRAFICZNY**

Streszczenie

*Celem opracowania jest biograficzny i historiograficzny przegląd postaci, poglądów, idei i twórczości naukowej ukraińskiego uczonego-historyka i osoby publicznej Iwana Łysiaka-Rudnickiego. Kluczowym zadaniem jest określenie wpływu badacza i jego uogólnień teoretycznych i metodologicznych na jego współczesną, a zwłaszcza poradziecką ukraińską naukę historyczną. **Podstawą metodologiczną** badań były przede wszystkim metody analizy historiograficznej i krytyki źródeł. Dzięki analizie dorobku naukowego I. Łysiaka-Rudnickiego oraz poświęconym mu badaniom udało się kompleksowo scharakteryzować jego wkład w naukę historyczną Ukrainy i świata oraz określić aktualność jego badań także w naszych czasach. **Nowością naukową** jest omówienie udziału I. Łysiaka-Rudnickiego w pracach Międzynarodowych Kongresów Historyków, zwłaszcza XIII Zjazdu Historyków, który odbył się w 1970 roku w Moskwie. Uzupełnieniem obecnie dostępnego opisu było także uszczegółowienie jego prac nad koncepcją nawiązania kontaktów i współpracy między środowiskami historyków ukraińskiej sowieckiej i ukraińsko-amerykańskiej diaspory, do której udał się I. Łysiak-Rudnicki do Kijowa o godz. pod koniec sierpnia 1970 r. poświęcono wrażenia naukowca, które zanotował w swoim dzienniku. **Wnioski.** Ustalone zostaje wyjątkowe miejsce I. Łysiaka-Rudnickiego w życiu naukowym i intelektualnym zachodnio-ukraińskiej diaspory lat 50. – 80. Pomimo nie do końca udanej kariery naukowej i niewielkiej „działalności wydawniczej”, badacz zyskał uznanie i autorytet w środowisku segmenty nauki i sfery publicznej północnoamerykańskiego establishmentu.*

***Słowa kluczowe:** diaspora, esej, I. Łysiak-Rudnicki, konserwatyzm, pamiętniki.*

Статтю надіслано до редколегії 23.09.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 25.10.2023 р.